

De l'ahir a l'avui: continuïtats i canvis en els masos del Montseny

Ponències
Anuari del
Centre d'Estudis
de Granollers
2003

27

Resum: *Qualsevol visitant del Montseny descobreix, a banda de les excel·lències del seu paisatge, un gran nombre de masos que són la base del poblament del Montseny i que n'han configurat un paisatge específic. A més d'una forma d'explotació del medi i un sistema de producció, el mas era un sistema d'organització social, amb una forma específica de transmissió de la propietat i un sistema de relacions socials entre els propietaris i els masovers. Encara avui, malgrat les profundes transformacions que està experimentant la societat rural i malgrat que les cases hagin perdut força com a forma d'organització social, la importància de la masia segueix sent bàsica simbòlicament, paisatgística i social. És, sens dubte, el principal element del patrimoni etnològic del Montseny. Aquesta ponència, basada en una recent recerca fonamentada en fonts orals, presenta les característiques bàsiques de la forma de vida que es donava en els masos del Montseny, en especial els del sector del Vallès Oriental, i analitza quina és la situació actual dels masos, molts dels quals, la majoria, han evolucionat vers usos diferents de l'agricultura i la ramaderia com ara el de segones residències, restaurants o allotjaments.¹*

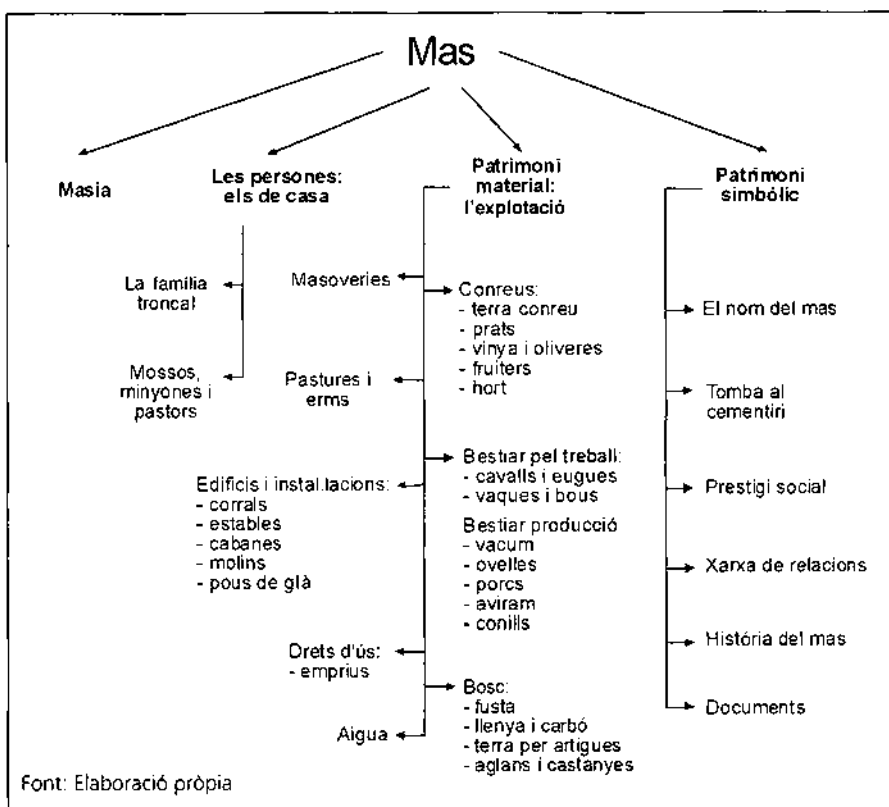
¹ El treball s'ha realitzat amb la col·laboració de Gemma Font, Joaquim Mateu, Sandra Pujadas, Josep Manuel Rueda i Jordi Tura, i presenta part dels resultats d'una recerca sobre el mas al Montseny iniciada l'any 2001 pel Museu Etnològic del Montseny d'Arbúcies i el Grup d'Estudis sobre Família i Parentiu de la Universitat de Barcelona, amb la col·laboració del Taller del Patrimoni Arquitectònic de l'Escola d'Aparelladors de la Universitat Politècnica de Catalunya. La primera fase del treball s'ha realitzat en el marc de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya i ha estat finançada pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana de la Generalitat de Catalunya. Han col·laborat també en el treball Núria Borniquel, Neus Claros, Mar Margall, Marià Martí, Dolors Pelegrí i Eulàlia Torra. Volem agrair especialment la participació en la recerca dels habitants dels masos del Montseny, dels alcaldes i treballadors dels ajuntaments, així com del personal del Parc Natural del Montseny. El treball s'ha basat en l'estudi de casos en profunditat. S'han triat 20 masos situats al massís del Montseny i se n'han estudiat en profunditat les diferents dimensions a partir de l'observació, les entrevistes semidirigides i l'anàlisi de la documentació escrita (particular, notarial i local). L'elecció d'aquests 20 casos s'ha fet tenint en compte que representessin masos situats en els tres entorns ecològics que trobem al Montseny (el pla, la muntanya mitjana i l'alta muntanya) i que, actualment, presentessin diferents situacions de continuïtat (explotació agrícola i forestal, segones residències, serveis, etc.).

1. Presentació

L'objectiu d'aquesta ponència és oferir una aproximació al mas com a institució social i econòmica i com a element configurador del paisatge del massís del Montseny, així com les continuïtats i els canvis que ha sofert en relació amb les transformacions del món rural i de la societat catalana. Com assenyala F. Breton, el mas és una estructura visible en el paisatge (1991:30). De fet, és un dels elements bàsics que donen forma al paisatge del Montseny i, des de fa mil anys, constitueix un dels trets més característics de l'ocupació humana del massís. La proximitat de sòls cultivables i de pastures, la possibilitat de trobar aigua propera i la configuració del relleu han contribuït durant segles a l'extensió arreu de la muntanya d'aquesta forma específica d'adaptació al medi.

Tanmateix, la importància del mas no ha vingut només del seu paper com a forma d'assentament, sinó sobretot del seu caràcter multifuncional que implica l'existència de diferents dimensions: arquitectònica, demogràfica, econòmica, sociojurídica i simbòlica (gràfica 1). El caràcter múltiple dels masos es posa de manifest en les diferents realitats associades al concepte mas. La paraula mas evoca l'edifici, sovint també anomenat masia, però també les persones que viuen. Així mateix, també es refereix al patrimoni material (edificis, terres, bestiar, drets d'accés a recursos) que constitueix l'explotació agrícola de la qual viuen aquestes persones, i al patrimoni simbòlic (nom del mas, història familiar, prestigi social, banc a l'església, tomba, xarxa de relacions) que comparteixen totes i que les identifica i situa socialment. Finalment, la paraula mas també remet al sistema d'organització socioeconòmica i d'adaptació al medi caracteritzat per l'hàbitat dispers i per l'ideal d'agrupar en un únic espai l'habitatge i les terres. Per això, una reflexió sobre el mas al Montseny és alhora parlar de la demografia, de l'economia, del sistema jurídic, de la reproducció de la societat, dels valors socials.

Gràfica 1. Elements que integren un mas

A més, parlar del mas no suposa fer-ho d'una institució aïllada, sinó d'una unitat integrada en un marc social més ampli, que està en constant relació amb altres masos, amb els pobles i les viles i amb les zones urbanes. Tot i la seva estreta relació amb el medi, les activitats econòmiques del mas i tota la lògica del sistema responen en bona manera a la relació entre la muntanya i les zones urbanes. La proximitat a l'àrea urbana de Barcelona i els forts vincles amb les poblacions veïnes al massís han determinat històricament el funcionament dels masos. Així, l'agricultura, la ramaderia i l'explotació forestal s'han desenvolupat en relació amb la demanda de les zones urbanes. Igualment, les transformacions actuals del sistema dels masos i l'orientació vers el sec-

tor serveis, també resulten de l'estreta relació entre la muntanya i les àrees urbanes. Per això, per entendre el sistema dels masos montsenyencs, el seu funcionament i les transformacions que ha sofert, és imprescindible tenir en compte contextos més amplis com la parròquia o el municipi, l'àrea del Montseny on està situat, el conjunt del Massís, la comarca i Catalunya en general.

2. La masia: el mas com a construcció

La dimensió més visible dels masos és l'arquitectònica. Un mas està integrat per un conjunt d'edificis que donen aixopluc a les persones i les seves activitats. Com a construcció destinada a la residència, l'agricultura, la ramadera i l'explotació del bosc, l'estructura i les dimensions de la masia estaven condicionades per aquestes activitats. Així, els diferents edificis incloïen espais per als animals —corrals, estables, corts, galliners—, per emmagatzemar la producció i guardar els instruments de treball —golfes, graners, pallisses, cellers—, i per habitatge dels membres del mas. En els masos més grans, apareixien dos espais diferenciats per habitatge, ja sigui en el mateix edifici o en edificis separats: un per als masovers (la masoveria) i un altre per al propietari (la casa de l'amo).

Les masies del Montseny presenten una gran diversitat de formes segons l'altitud, l'orientació, el relleu, l'activitat econòmica, i la riquesa i l'estatus socioeconòmic de la propietat. Amb tot, la producció i l'espai productiu són els que, generalment, han determinat la grandària i l'estructura del conjunt. Així, a les parts baixa i mitjana del massís han predominat les masies de tipus agrícola o cerealística. Segons Llobet (1990:389-395), aquest tipus de mas es caracteritzava per ser un edifici de tres cossos amb planta baixa i un o dos pisos sobreposats. La planta baixa estava ocupada pel vestíbul i el celler al cos central, i la cuina menjador i els estables als cossos laterals. A les plantes superiors hi havia la sala, sobreposada al vestíbul, i els dormitoris als laterals. El graner se situava sobre del celler. Quan hi havia un segon pis, aquest acostumava a ocupar el cos central i es destinava a golfes, graner i pallissa. L'estable, la pallissa, les corts i el corral també podien situar-se en edificis independents al costat de la construcció principal.

Els masos localitzats a major alçada, amb una orientació predominantment ramadera i forestal, tot i que presentaven una estructura semblant a l'anterior, els espais i la superfície destinada al bestiar eren superiors (Llobet, 1990:403-506). En alguns casos, com per exemple l'Agustí (Tagamanent), les dependències destinades a les persones ja no apareixen a la planta baixa, que està dedicada exclusivament a les activitats ramaderes. Sovint l'edifici central tenia al costat altres edificacions dedicades a estables i corrals, les quals podien arribar a ocupar una major extensió que la mateixa masia. Tant en un cas com en l'altre el material constructiu era sempre la pedra, lligada amb calç o fang, mentre que els terres de la planta baixa estaven enllosats de pedra i els dels pisos amb bigues i llates de fusta.

És important assenyalar que l'ús de l'espai de la masia no és immutable i que ha anat modificant-se per adaptar-se a les noves necessitats dels seus propietaris. Així, els canvis en l'orientació econòmica dels masos, la introducció de nova maquinària com els tractors, les noves idees sobre la intimitat, la higiene o el confort, han provocat importants transformacions en l'ús dels espais i, fins i tot, en la totalitat dels edificis. Avui en dia, per exemple, moltes masies s'ha reconvertit en restaurants, cases de colònies, segones residències, residències casa de pagès, etc., fet que ha impulsat reformes arquitectòniques i nous usos en l'espai habitat.

3. Els de casa: el mas com a grup de persones

Un mas també era un grup de persones que vivien plegades a la masia i treballaven conjuntament el seu patrimoni. Com explicava una masovera d'Arbúcies, treballar, menjar i dormir junts era el que determinava la pertinença dels individus al mas: «Tothom dormien aquí, menjaven aquí: tots érem de casa!»². De les converses amb els informants sorgeix una imatge d'un passat de cases plenes de gent que compartia feina, sostre i taula. Les dones, que eren les que havien de cuinar per a totes aquestes persones, són les que recorden més aquest fet i destaquen la «colla» que eren a casa:

² Dona, Arbúcies, 81 anys, masovera. Aquestes cites són fragments de les transcripcions literals d'entrevistes mantingudes amb habitants de masos del Montseny. La referència inclou el sexe, el lloc de residència, l'edat l'any 2002 i la relació amb el mas. Quan aquesta no consta, es tracta de persones que van néixer en un mas però ja no hi viuen actualment. Per mantenir la intimitat dels informants, en alguns casos s'han canviat els noms propis, els cognoms i el nom dels masos.

*«Haviem sigut set i vuit de colla aquí, eh! Perquè jo estava amb els pares [del meu marit], llavors hi havia un germà [solter] i una germana soltera, hi havia un mosso, i llavors ja van néixer els meus [fills]. Vull dir, que érem set i vuit de colla cada dia».*³

La forma ideal que es desprèn d'aquestes explicacions és la de la família troncal. Des d'un punt de vista estricte, una família troncal és un grup trigeneracional basat en la transmissió indivisa del mas al fill mascle primogènit i que està integrat per: 1) els vells, és a dir la parella de la generació més gran formada per l'amo i la mestressa; 2) els joves, la parella de la segona generació integrada per l'hereu —fill de l'amo i la mestressa— i la seva muller, la jove; 3) la mainada, els infants de la tercera generació, és a dir els fills i filles de l'hereu i la jove; 4) els cabalers o fadristerns, germans i germanes solters de l'hereu i fills de l'amo i la mestressa. Els cabalers i les cabaleres podien quedar-se al mas a condició de restar solters. En el cas contrari, s'havien de casar amb algun hereu o pubilla d'un altre mas, fer-se capellà o monja o, aprendre un ofici o professió fora de l'agricultura i marxar a viure a la vila o emigrar.

Hi havia ocasions, sobretot en els masos més grans, que el grup de persones que vivien al mas s'ampliava amb mossos i minyones. El mateix succeïa quan propietaris i masovers habitaven al mateix edifici o en edificis veïns. Tot i amb això, la condició de membres del mas d'uns i altres era diferent.⁴

*«Al vespre colem una olla gran, perquè com ja érem molta colla... Perquè entre nosaltres [els de casa] i els llogaders, quan érem menos a casa sempre érem deu aquí. Perquè teníem mossos i teníem una noia o una dona també a treballar. Perquè és clar... [hi havia molta feina]. Quan érem menos gairebé érem deu. I el temps de les castanyes, i de les pomes i això, llavors érem catorze o quinze o setze, perquè llavors venien... [els jornalers]».*⁵

Però a més a més de les persones que hi vivien de forma permanent, al mas sempre hi havia gent que es quedava uns dies i menjava i dormia a la casa: parents que anaven a visitar la família; jornalers i treballadors del bosc que eren contractats per tasques

³ Dona, St. Esteve de Palautordera, 70 anys, mestressa.

⁴ Sobre les relacions entre amos i masovers i entre amos i mossos i minyones, vegeu el punt 6.

⁵ Dona, Arbúcies, 81 anys, masovera.

que duraven uns quants dies; paletes, fusters o modistes que hi anaven a fer alguna feina concreta;⁶ mestres de sequer que feien classe a la mainada del mas i d'altres cases del veïnat i també es quedaven a menjar i dormir:

*«A casa potser ens reuníem 13 o 14 [vailets del veïnat]. Cada dia. A casa era sempre a la tarda, perquè s'hi quedava a dormir, dormia a casa [el mestre]. (...) La mare, li guardava la roba, hi tenia el lliit, i la mare li rentava la roba».*⁷

Però al mas també s'acollia persones passavolants, com ara marxants i venedors que anaven pels masos oferint els seus productes: trementinaires, venedors d'imatges religioses, venedors de roba i articles de merceria, tractants de bestiar, etc. Tothom tenia un lloc per dormir al mas i, sovint, també un plat a taula:

«Dona: Aquest [marxant] d'Arbúcies era molt més cap aquí... Ui, s'havia quedat moltes vegades aquí.

Home: Sí! Aquí es quedaven a sopar i dormir. I... Què els hi havies de cobrar? Res.

*Dona: A vegades els donaves menjar pel burro i et deixaven una peça de roba...».*⁸

El relat que hem presentat fins ara dibuixa una imatge d'uns masos plens de gent, amb persones que anaven i venien i s'integraven al mas durant uns dies. Aquest quadre, però, tot i estar basat en dades reals, no representa la situació de la majoria dels masos montsenyencs ni tampoc un estadi permanent de les cases a què es refereix. En aquest sentit, funciona com una representació ideal de com era la vida al mas, elaborada a partir de d'alguns moments dels masos que tenien explotacions agrícoles i ramaderes de dimensions més grans.

Per contra, en la majoria de cases, tot i que els seus habitants compartien aquest model, la situació era diferent. Ja fos perquè es tractava d'explotacions més modestes que no podien suportar un grup de persones tan nombrós i els fills es veien obligats a marxar o canviar de mas, o perquè l'atzar de la vida havia fet que

⁶ «[El fuster] venia ell, s'estava una setmana fent una carreta, es quedava aquí a menjar i dormir. I d'aquesta manera anàvem fent». Home, 82 anys, el Brull, pagès.

⁷ Home, 55 anys, Montseny. Els mestres de sequer eren mestres ambulants que reunien els infants en un mas del veïnat i els feien classe durant unes hores cada dia i després es desplaçaven a un altre mas.

⁸ Home i dona, 82 i 81 anys, el Brull, pagès i mestressa.

els pares morissin abans que l'hereu s'hagués casat, el nombre de persones que vivia a la casa i la complexitat del grup residencial eren molt menors. De fet, en les explicacions d'altres informants també apareixen masos amb poca gent, sense mossos i minyones, que més que comportar-se com un centre d'atracció de persones actuaven com a punt d'emissió de força de treball.⁹

34

Les dades sobre la composició residencial dels masos que reflecteixen el padró d'habitants i el cens de població de Fogars de Monclús de 1880, 1955 i 1996 ens ofereixen un contrapunt quantitatiu als relats dels informants.¹⁰ En primer lloc observem el nombre de persones que vivien als masos. El 1880, cada mas estava habitat per una mitjana de 4,8 persones i de 4,9 el 1955, lluny de les 10 i 15 persones que apareixen en els relats dels informants. El nombre més freqüent era de cinc persones per casa (un 21,5% dels masos el 1880 i un 24,1% el 1955), seguit dels grups residencials amb quatre membres (un 18,2% i un 20,7% dels masos els anys 1880 i 1955 respectivament). Tot i amb això, els masos on vivien sis persones i més suposaven un 31,4% del total el 1880 i un 31% el 1955, reunint el 48,6% i el 46,1% de tota la població respectivament.

En segon lloc, les dades sobre les formes residencials confirmen el que afirmàvem abans: tot i que el model de família preferit era el de la família troncal, la majoria de masos no adoptava aquesta forma. A Fogars de Monclús, la forma de residència més freqüent els anys 1880 i 1955 era una parella amb fills i filles (tipus 3b): un 51,2% i un 44,8% dels masos respectivament. Ara bé, els masos amb formes de residència complexes (tipus 4 i 5) suposaven un 25,6% i un 36,8% dels total els anys 1880 i 1955, i reunien el 33,3% i el 48,5% de la població respectivament, xifres que ens demostren la importància d'aquestes formes residencials.¹¹

⁹ «Nosaltres a colla érem pocs, només érem els meus pares i tres germans». Dona, 81 anys, el Brull, mestressa.

¹⁰ Les dades de 1880 i 1955 procedeixen del buidat i anàlisi dels censos de població i padrons d'habitants del municipi (Arxiu Municipal de Fogars de Monclús) i fan referència només als masos que estaven situats dins dels límits actuals del Parc Natural del Montseny. Les de 1996 fan referència al conjunt de llars del municipi i procedeixen de l'elaboració de les dades de la web de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

¹¹ Quan en una població hi ha més del 20% o 25% de grups residencials de tipus complex es pot considerar que aquesta forma residencial és la més significativa (Fine-Souriac, 1977; Berkner, 1975). El fet que no sigui la forma predominant està en relació amb els límits demogràfics a la convivència de tres generacions (mortalitat, estructura de la població per edats, edat de matrimoni, etc.) de manera que la possibilitat de formar una família troncal es veu limitada a un curt període de temps. Per exemple, el mas M. de Viladrau, segons les dades dels censos de població, entre 1886 i 1996 no va arribar mai a configurar una família troncal completa (tipus 5), tot i haver-hi arribat a viure fins a 11 persones.

Taula 1. Formes de residència. Fogars de Monclús (1880-1996)

Tipus de residència	1880				1955				1996			
	Masos	%	Hab.	%	H/Gr	Masos	%	Hab.	%	H/Gr	Llars	%
1a Vidu	0	0,00	0	0,00	0,00	0	0,00	0	0,00	0,00		
1b Vidua	1	0,83	1	0,17	1,00	0	0,00	0	0,00	0,00		
1c Solter	3	2,48	3	0,52	1,00	1	1,15	1	0,23	1,00		
1d Soltera	1	0,83	1	0,17	1,00	0	0,00	0	0,00	0,00		
Total 1. Solitaris	5	4,13	5	0,86	1,00	1	1,15	1	0,23	1,00	26	25,74
2a Germans	1	0,83	2	0,34	2,00	1	1,15	2	0,47	2,00		
2b Parents	1	0,83	2	0,34	2,00	0	0,00	0	0,00	0,00		
2c Sense vincle	2	1,65	4	0,69	2,00	1	1,15	2	0,47	2,00		
Total 2. Sense nucli conjugal	4	3,31	8	1,37	2,00	2	2,30	4	0,94	2,00	3	2,97
3a Parella sense fills	12	9,92	29	4,98	2,42	5	5,75	12	2,81	2,40	20	19,80
3b Parella amb fills	62	51,24	311	53,44	5,02	39	44,83	180	42,15	4,62	18	17,82
3c Vidu amb fills	3	2,48	11	1,89	3,67	4	4,60	13	3,04	3,25		
3d Vidua amb fills	4	3,31	24	4,12	6,00	4	4,60	10	2,34	2,50		
Total 3. Nucli conjugal simple	81	66,94	375	64,43	4,63	52	59,77	215	50,35	4,13	52	51,49
4a Estesa als ascendents	10	8,26	63	10,82	6,30	10	11,49	54	12,65	5,40		
4b Estesa als descendents	2	1,65	9	1,55	4,50	0	0,00	0	0,00	0,00		
4c Estesa als col·laterals	8	6,61	57	9,79	7,13	2	2,30	12	2,81	6,00		
4d Estesa als ascendents i col·laterals	3	2,48	20	3,44	6,67	3	3,45	20	4,68	6,67		
Total 4. Extenses	23	19,01	149	25,60	6,48	15	17,24	86	20,14	5,73	5	4,95
5a Nucli sec. desc. sense fills del primer	6	4,96	32	5,50	5,33	7	8,05	44	10,30	6,29		
5b Nucli sec. desc. amb fills del primer	2	1,65	13	2,23	6,50	7	8,05	47	11,01	6,71		
5c Nucli sec. col lateral	0	0,00	0	0,00	0,00	0	0,00	0	0,00	0,00		
5d Altres formes	0	0,00	0	0,00	0,00	3	3,45	30	7,03	10,00		
Total 5. Múltiples	8	6,61	45	7,73	5,63	17	19,54	121	28,34	7,12	15	14,85
Total complex (4+5)	31	25,62	194	33,33	6,26	32	36,78	207	48,48	6,47	20	19,80
TOTAL	121	100,00	582	100,00	4,81	87	100,00	427	100,00	4,91	101	100,00

Font: elaboració pròpia a partir del cens de Fogars de Monclús de 1880 i del padró de 1955 (Arxiu Municipal Fogars). Les dades de 1996 de la web de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Nota: Les dades dels anys 1880 i 1955 fan referència només als masos localitzats dins del perímetre del Parc Natural del Montseny.

Taula 2. Residència segons categoria social. Fogars de Mondúls (1880)

Tipus de residència	Amos		Masovers		Desconegut		Total	
	Masos	%	Masos	%	Masos	%	Masos	%
1a Vidu	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
1b Vidua	1	2,38	0	0,00	0	0,00	1	0,83
1c Solter	1	2,38	1	1,59	1	6,25	3	2,48
1d Soltera	0	0,00	1	1,59	0	0,00	1	0,83
Total 1. Solitaris	2	4,76	2	3,17	1	6,25	5	4,13
2a Germans	1	2,38	0	0,00	0	0,00	1	0,83
2b Parents	0	0,00	0	0,00	1	6,25	1	0,83
2c Sense vincle	0	0,00	2	3,17	0	0,00	2	1,65
Total 2. Sense nucli conjugal	1	2,38	2	3,17	1	6,25	4	3,31
3a Parella sense fills	6	14,29	4	6,35	2	12,50	12	9,92
3b Parella amb fills	16	38,10	38	60,32	8	50,00	62	51,24
3c Vidu amb fills	1	2,38	0	0,00	2	12,50	3	2,48
3d Vidua amb fills	3	7,14	1	1,59	0	0,00	4	3,31
Total 3. Nucli conjugal simple	26	61,90	43	68,25	12	75,00	81	66,94
4a Estesa als ascendents	6	14,29	4	6,35	0	0,00	10	8,26
4b Estesa als descendents	2	4,76	0	0,00	0	0,00	2	1,65
4c Estesa als col·laterals	2	4,76	5	7,94	1	6,25	8	6,61
4d Estesa als ascendents i col·laterals	2	4,76	1	1,59	0	0,00	3	2,48
Total 4. Extenses	12	28,57	10	15,87	1	6,25	23	19,01
5a Nucli sec. desc. sense fills del primer	1	2,38	4	6,35	1	6,25	6	4,96
5b Nucli sec. desc. amb fills del primer	0	0,00	2	3,17	0	0,00	2	1,65
5c Nucli sec. col·lateral	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
5d Altres formes	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Total 5. Múltiples	1	2,38	6	9,52	1	6,25	8	6,61
Total complexes (4+5)	13	30,95	16	25,40	2	12,50	31	25,62
TOTAL	42	100,00	63	100,00	16	100,00	121	100,00

Font: elaboració pròpia a partir del cens de població de Fogars de Mondúls (1880).

Nota: Les dades fan referència només als masos localitzats dins del perímetre del Parc Natural del Montseny.

Finalment, les dades del cens de 1880 també ens mostren un comportament residencial diferent entre els amos i els masovers. Així, mentre que el 31% dels masos habitats pels seus propietaris adoptaven una forma residencial del tipus 4 o 5, això succeïa en el 25% dels masos ocupats per famílies no propietàries de la casa. És a dir, en el cas dels masovers, el fet de no posseir béns per transmetre i la incertesa del contracte de masoveria, feien que la continuïtat en el mas fos poc atractiva en comparació d'altres possibilitats que podien tenir els fills al seu abast: des d'emigrar a instal·lar-se pel seu propi compte en una altra masoveria.

4. El mas com a sistema d'explotació del medi

La identificació entre el mas i una unitat d'explotació agrícola és un fet que destaquen tant els estudiosos de la institució com els mateixos habitants dels masos. Vilà i Valentí (1973:63-78), en una definició recollida després per altres investigadors, definia el mas com una unitat d'explotació «agrosilvoramadera menada per una família dins el marc d'una propietat única i contínua en l'espai». Tot i que aquesta associació entre mas, poblament dispers i concentració de les terres en una única parcel·la ha estat criticada posteriorment, i s'ha assenyalat els aspectes jurídics de la relació entre el senyor medieval i el pagès com l'element definitori del mas (Congost, 2003; Lluch i Mallorquí, 2003), la identificació entre el mas i l'explotació agrària continua essent bàsica en la majoria de casos. És per això que una altra dimensió que destacarem del mas montsenyenc és l'econòmica, centrada en l'explotació del patrimoni material del mas i caracteritzada per una producció mixta basada en l'agricultura, la ramaderia i l'explotació del bosc, a què s'ha incorporat el sector turístic durant la segona meitat del segle XX.

Al Montseny, el mas ha estat la unitat bàsica d'apropiació, d'accés i d'explotació dels recursos productius que oferia el medi. En aquest sentit, i seguint el concepte d'ecosistema definit per l'antropologia ecològica i utilitzat per Viazzo (1989) per estudiar les comunitats locals dels Alps, considerem el mas com una unitat d'adaptació al medi que té com a finalitat organitzar la producció i el consum en un entorn ecològic concret, per la qual cosa són necessàries unes formes d'organització social i política que fan viable l'explotació d'aquest medi.

Des d'un punt de vista ideal, el patrimoni d'un mas havia d'integrar tots els recursos necessaris per desenvolupar aquesta economia mixta —bosc, terres de conreu i pastures— i, si és possible, calia reunir-los tots en una única peça. En un àmbit de muntanya com el Montseny, les diferències en l'entorn segons l'alçada i l'orientació de les valls han facilitat històricament aquest ideal, en facilitar una gran diversitat ecològica en un espai relativament proper. Així, els masos es troben distribuïts per tot el massís i el seu territori acostuma a abastar diferents altituds adoptant el que podríem anomenar una forma d'ocupació vertical del territori. Per exemple, l'Agustí, mas situat a 1.030 metres d'altitud al municipi del Tagamanent, estén les seves 200 ha entre els 750 i els 1.150 metres d'altitud. Igualment, les 310 ha del Bellver, també al Tagamanent, van des dels 550 als 1.250 metres. A més a més, dins del territori de cada mas, la masia sol estar situada en aquell indret que permetia als seus habitants un fàcil accés a tots els recursos.¹²

El bosc ha configurat sempre la major part del territori dels masos, i és un element fonamental de l'economia dels masos, fossin els seus propietaris pagesos o hisendats. Del bosc se n'ha extret carbó, llenya, fusta, suro, aglans, castanyes, bolets, herbes i cacera. Igualment, ha constituït una reserva de terres per al conreu mitjançant la pràctica de l'artiga, ja fos com una activitat temporal o bé permanent. Cal destacar que el progressiu abandonament dels camps de conreu i de les pastures ha provocat que el bosc hagi tornat a colonitzar part del territori dels masos, especialment en aquells llocs de més difícil accés i mecanització.

Els camps de conreu solien ser de secà, tot i que en alguns indrets també es podien regar gràcies a l'aigua de les fonts i torrents. Els camps acostumaven a estar situats a prop de la casa, aprofitant terrenys plans i mitjançant la creació de terrasses esglaonades al vessant. A més a més dels camps de conreu, els masos posseïen horts propers a la casa on es cultivaven fruites i verdures, generalment per al propi consum. Els camps de conreu podien ser

¹² Salvador Llobet (1990: 168-184) analitzà la distribució dels masos en el territori a partir de les dades del cens de 1860, explicant la seva situació per les variables següents: 1) Relleu favorable amb formació de sòls. Les masies es troben sobretot en zones on l'erosió ha excavat les calcàries o gresos, facilitant la formació de sòls aptes pel conreu. 2) Exposició i recer: la casa es situa generalment al vessant assolat, aprofitant la radiació solar i fugint de la inversió hivernal. 3) Altura: pel clima i per la dificultat de comunicacions. 4) Facilitat de regadiu: proximitat a fonts o a possibilitats d'emmagatzemar aigua per al regadiu. 5) Proximitat de les pastures.

Al Montseny, el mas ha estat la unitat bàsica d'apropiació, d'accés i d'explotació dels recursos productius que oferia el medi. El Boscàs (El Brull) (Fotografia: Xavier Roigé).

Un mas implica l'existència de diferents edificis complementaris per a les diferents tasques agrícoles i per a la residència dels masovers. El Vilar (Arbúcies) (Fotografia: Xavier Roigé)

La sala, espai central per a la vida domèstica i les relacions socials del mas, i una habitació del mas L'Agustí (Tagamanent), actualment convertit en museu. (Fotografies: Xavier Roigé).

conreats directament pel propietari o, en el cas dels masos més grans, cedits a un o diversos masovers.

Les pastures eren un altre dels recursos bàsics del mas, en relació amb l'activitat ramadera. Hi havia dos tipus de pastures: les d'alta muntanya, d'origen natural i situades a les cotes més altes del massís; i les artificials, que eren més habituals, i s'obtenien mitjançant la desforestació i la crema controlada dels matolls. El bosc també era aprofitat per pasturar els animals, sobretot les ovelles, les cabres i els porcs.

Hi ha un quart recurs que també ha tingut un pes important en alguns masos: l'aigua. A més a més de ser imprescindible per al consum humà i del bestiar i per al reg, l'aigua també permetia altres activitats econòmiques que en alguns casos suposaven una font d'ingressos considerable. D'una banda, al costat de rius i torrents hi havia un nombre considerable de molins, propietat dels masos més importants, dedicats tant a moldre cereals i que solien ser cedits a un masover que l'explotava i pagava una part a l'amo. Aquests molins també es van dedicar a altres activitats artesanals i industrials d'ençà el segle XVIII i XIX: torneria, serradores, drapers, paperers, fargues, tèxtil, electricitat.¹³ D'altra banda, alguns masos també posseïen pous on emmagatzemaven neu i glaç durant l'hivern, per després vendre-ho a les viles i ciutats. Aquesta activitat va tenir una certa importància per alguns masos fins entrat el segle XX (Llobet, 1990:307-308).

Però a més a més dels recursos que cada mas posseïa de forma exclusiva, n'hi havia d'altres sobre els quals tenia dret d'ús i que solien estar situats a les parts més altes del massís. Són els anomenats *emprius*. Segons sembla, aquests drets tenien el seu origen en l'arrendament de béns en els dominis senyorials durant l'època medieval, que evolucionaren vers drets d'ús associats a uns masos, i que podien ser transmesos per herència o per compra del mas.¹⁴ Aquests drets comportaven una mena de copropietat entre diversos masos, de forma que alguns tenien drets sobre l'explotació forestal, d'altres sobre les pastures, d'altres sobre els fruits, etc. Altres vegades, el dret d'*empriu* s'originà en la venda d'aquest dret sobre unes determinades terres per part d'un mas a un altre. Si bé la propietat compartida és molt cone-

¹³ Sobre els usos de l'aigua com a força motriu a finals del XIX i primera meitat del XX, vegeu Font, Mateu i Pujadas (2002).

¹⁴ Sobre els tipus d'*emprius*, el seu origen i evolució, vegeu Llobet (1990:215-223) i Pladevall (1986).

guda a les zones de muntanya, al Montseny apareix amb algunes característiques pròpies, ja que es tracta d'una copropietat més que no pas d'una propietat comunal. Així, en el cas de l'empriu del Matagalls de Viladrau, amb una superfície de 856 ha, el mas la Vila té la copropietat condicional del bosc, mentre que altres set masos —la Sala, can Gat, el Segalars, can Bosc, el Martí, el Noguer i el Pujol de Muntanya— tenen el dret a les pastures; dret que podien perdre si un any no l'empraven¹⁵ (Llobet, 1990:220). En el cas de l'empriu de les Agudes, situat en els terrenys del mas Terrers del Montseny tenien dret d'empriu de les herbes can Cervera del Montseny, el mas Deumal i can Rovira de la Costa.¹⁶

Però el pes que tenien el bosc, les terres de conreu i les pastures en cada explotació variava segons la ubicació del mas i les dimensions de la propietat. Així, la superfície forestal i les pastures tenien un major pes com més gran era la propietat. I, a l'inrevés, com menor era el nombre d'hectàrees posseïdes, major proporció representaven les terres de conreu. Per exemple, la dècada de 1970, segons les dades aportades per Breton (1991: 33), al mas Vivet, situat a 650 m, amb una superfície total de 20 ha, els camps de conreu de secà ocupaven el 72% de la propietat, el bosc el 25% i les pastures només un 1,9%. En canvi, al Montanyà, situat a una alçada similar (700 m.) però amb un total de 375 ha, la superfície forestal ocupava el 49%, les pastures el 21% i la terra cultivable el 16%.

D'altra banda, la proporció de terres de conreu era menor en els masos situats a les zones més altes del massís que en els situats a una altitud inferior però, en canvi, posseïen una major superfície de bosc i pastures. En aquest sentit, i de forma general, podem diferenciar tres grans tipus de mas al Montseny, amb una estructura i una orientació productiva distintes en relació amb les tres zones ecològiques que es poden definir al massís: el mas del pla, el mas de la muntanya mitjana i el mas d'alta muntanya.

Els masos d'alta muntanya, situats entre els 800 i 1.200 metres, s'han dedicat de forma predominant a la ramaderia i l'explotació forestal. L'agricultura una activitat secundària i insuficient, dirigi-

¹⁵ «La llenya era de l'amo de la Vila, tot això [de l'empriu de Viladrau]. O sigui, el terreny és de l'amo de la Vila. Ara, les herbes són nostres. No sé quins tractes hi ha. Tota la vida ha sigut així. I dormir, nosaltres havíem de portar el ramat a casa». Home, 65 anys, el Brull, pagès.

¹⁶ Home, 86 anys, Montseny, pagès.

da sobretot al consum dels habitants i dels animals del mas.¹⁷ En relació amb aquesta orientació productiva, l'extensió de les terres del mas acostuma a ser major que entre el cas de les propietats de la muntanya mitjana i la plana, donant-se força casos de masos amb propietats d'entre 100 i 300 ha i alguns que superen les 500 ha.¹⁸ El territori dels masos d'alta muntanya combina la superfície forestal, que acostuma a ocupar més del 60-70% de la propietat, amb terres dedicades a pastures i, en una mesura menys elevada, terra de conreu de secà.¹⁹ Un 24% dels masos situats dins del Parc Natural del Montseny estan situats per sobre del 800 metres.

La muntanya mitjana representa un model d'explotació del medi que combinava trets dels masos d'alta muntanya i dels masos de plana. Es tracta del tipus de mas més abundant en el Montseny, ja que un 46% dels masos situats dins del Parc Natural són d'aquest tipus. Una de les característiques dels masos de muntanya mitjana era un major equilibri entre l'agricultura, la ramaderia i l'explotació forestal, en contraposició a la casa de la plana, predominantment agrícola, i la casa d'alta muntanya, predominantment ramadera. Tot i amb això, és important assenyalar que, des d'un punt de vista històric, l'activitat ramadera d'aquests masos va ser posterior, com a conseqüència de la intensificació de la ramaderia al Montseny. Es tracta de masos situats en alçades que van dels 500 als 800 metres d'altitud, que presenten una gran diversitat tant pel que fa a la seva activitat com també a les seves dimensions. En general, però, hi ha una tendència que les dimensions siguin menors que en el cas dels masos d'alta muntanya com a conseqüència d'una menor presència de terrenys forestals i pastures.

Finalment hi ha els masos de plana, que tenien una orientació econòmica bàsicament agrícola, sobretot, cerealista. Tot i amb

¹⁷ Les cotes màximes de masos ocupats de forma permanent arriben fins a 1 220 m. (Santandreu de la Castanya) en la banda de solana, i 1.020 m (Coll de Te) a l'obaga.

¹⁸ Les dades del cens agrari de 1962 refendes als dos municipis que ocupen el pla de la Calma així ens ho mostren: de les 62 explotacions censades l'any 1962 al municipi del Brull, n'hi havia 12 (el 19,4% del total) que tenien més de 100 hectàrees, dues de les quals posseïen entre 500 i 1 000 ha. Per la seva banda, les explotacions amb més de 100 ha. del municipi del Tagamanent eren 10 d'un total de 53, el que representava el 18,9% del total, havent-hi també dues amb més de 500 hectàrees.

¹⁹ Segons el cens agrari de 1982, entre el 69% i el 80% del sol agrícola dels municipis de la zona alta del massís com ara Tagamanent, el Brull o Fogars de Monclús estava ocupat pel bosc, mentre que el dedicat a terres de conreu anava des del 10% a l'1%.

això, des de principis del segle XX, la ramaderia establada, i en especial la producció de llet, va anar prenent cada cop més força i orientant també l'agricultura cap a la producció de farratges per al bestiar. En general, i malgrat les importants diferències existents, la mida del territori dels masos de la plana és inferior a la dels de muntanya mitjana i alta.²⁰ Al mateix temps, les terres de conreu tenen un major pes dins del conjunt de la propietat.²¹ Per acabar, en el cas dels masos de la plana és més freqüent que les terres no estiguin integrades en una sola peça, sinó que les podem trobar repartides en diferents parcel·les.

5. El mas com a unitat social

Fins ara hem vist el mas com una institució que constituïa una unitat d'explotació del medi i que estava integrada per unes persones i un patrimoni material. En connexió amb aquests dos aspectes apareix una altra dimensió del mas, la social, que fa referència tant a les relacions i el funcionament intern del mas, com també a la participació dels membres dels masos en les relacions amb l'exterior.

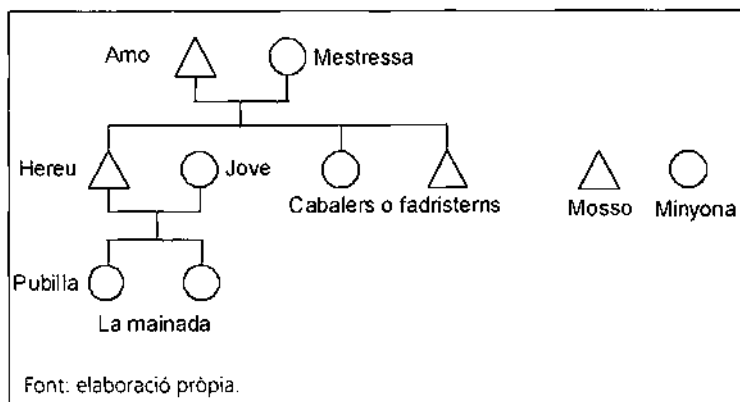
El mas tenia una organització interna que assegurava el seu funcionament i la seva reproducció com a unitat socioeconòmica. Al Montseny, els masos han seguit el model d'organització de la família troncal, que està basat en la transmissió indivisa del mas d'una generació a la següent, privilegiant el fill mascle primogènit o, a falta de mascles, la primera de les filles, i exclouent a la resta de fills i filles. Aquest sistema d'herència, junt amb les categories de gènere —on la posició dels homes és considerada superior a la de les dones—, l'edat —segons la qual les persones més grans estan per sobre de les més joves—, i la distinció entre amos i mossos i minyones són els pilars on s'assenten el sistema d'autoritat i les diferències dins del mas (gràfica 2).

Ara bé, tot i que la posició que ocupava cada persona dins la jerarquia domèstica era fixada per aquestes variables, en la pràctica, el repartiment del poder i de la capacitat de prendre

²⁰ L'any 1962, només dues de les 312 explotacions agrícoles censades al municipi de Sta. Maria de Palautordera tenien més de 100 ha i no superaven les 200 ha. Igual passava a la Garriga on només dues de les 335 explotacions tenien més de 100 ha i tampoc arribaven a 200 (cens agrari de 1962).

²¹ Als municipis de la part baixa del Montseny, com per exemple Sta. Maria de Palautordera o Breda, la superfície agrícola dedicada a terres de conreu l'any 1982 era el 47% i el 52% respectivament.

Gràfica 2. L'estructura d'autoritat dins del mas

45

decisions, la divisió del treball i, en general, les relacions entre els membres del mas no s'ajustaven sempre al model. Igualment, no es tractava de relacions estàtiques i definides de la mateixa manera sempre. Al contrari, sovint eren el producte d'un procés continuat de negociació entre els membres del mas i derivaven de com es relacionaven aquests factors en cada moment del cicle domèstic i en cada context socioeconòmic i històric.

De manera general, el paper d'amo o de cap de casa, que era la posició superior dins de l'estructura d'autoritat, era ocupat per un home hereu de major edat. L'amo era el responsable de tot el que hi havia i succeïa al mas, era qui distribuïa les feines a fer, qui prenia les decisions que afectaven el mas i la seva gent i tot havia d'estar sota el seu control:

*«El pare, al cel sigui, era un home que era molt enèrgic i treballador, escolta. I a la que ens aixecàvem del llit: "Vinga, tu a fer allò, i tu a fer allò, i tu allò altre". I si n'hi havia un que protestés, que el que protestava sempre era en Peret, aquell sempre li havia de dir: "Oh! És que jo sempre la part més grossa! [de la feina]", "Tu faràs lo que et manden i prou!" No, no, el meu pare era molt serio, eh. Era autoritari».*²²

«A l'entrada, que era tota de pedra, l'habitació que hi havia, allà hi penjàvem les llangonisses, i hi penjàvem totes les coses. I l'avi era el que tenia la clau. Ell tenia la clau d'això i la clau d'anar a les

²² Dona, 81 anys, Arbúcies, masovera.

bótes del vi, que també hi havien unes bótes molt grans de vi. (...) Perquè ell era l'amo, això estava clar. Després l'avi... L'avi no feia res de la casa. Ell manava, era l'hereu. Vull dir, ell manava».²³

La mestressa, la muller de l'amo, tot i ser la dona que ocupava una posició superior dins l'estructura d'autoritat del mas i controlar l'àmbit domèstic, estava per sota del cap de casa ja que, a més a més de ser dona, no era la propietària del patrimoni del mas. Aquesta situació canviava en part quan la mestressa era pubilla ja que, en ser el mas de la seva propietat, això li donava una posició superior, o si més no igual, a la del seu marit. En aquest sentit, l'educació d'una pubilla s'encarava cap a saber assumir aquest rol d'autoritat:

«Jo recordo, de petita, vaig tenir que anar observant molt, perquè jo no entenia res de lo que em feien fer, no sabia per què em feien fer, ni quina paraula era això de la pubilla. Si jo tenia un nom, per què em deien pubilla i a la meua germana li deien Maria? (...) Jo em feien anar a mercats, em feien anar amb el ramat, i em feien comptar les cabres, allà amb el pastor, aviam si les comptava, em feien fer el xiulet per si venia el gos... Bueno, coses d'aquestes, les fites [dels límits del mas] i tal».²⁴

L'amo també és qui representava el mas en les relacions amb l'exterior i tots els membres del mas, amb independència del tipus de vincle que tenien amb ell, estaven sota la seva autoritat: la mestressa, els fills i les filles, l'hereu i la jove, la mainada, els domèstics, els masovers i els jornalers. En aquest sentit, sovint el cap de casa estava per sobre dels propis pares en la presa de decisions respecte a la mainada, com mostra el següent relat on la figura dels pares queda sempre en un segon terme per darrere el paper adoptat per l'avi, l'amo del mas:

«A més a més, a les monges, l'avi els hi va exigir que jo havia de saber correctament, parar una taula... (...) saber de fer el menjar, saber de comportar-se amb gent que... O sigui, que fos una persona educada. (...) Havia de tenir més sobresalients que totes, millor si podia ser la primera de tot el curs. Estava al quadro d'honor, evidentment, perquè jo penso que, la monja, si no em fot al quadro d'honor, l'avi em feia fora de casa! (...) A mi em

²³ Dona, 61 anys, Aiguafreda.

²⁴ Dona, 61 anys, Aiguafreda.

van continuar, l'avi, sempre exigint les coses. Sempre amb ell. Em deia: "Nena, què em vols portar aquests comptes?", "Nena, què vols fer això?". Jo, quan vaig tenir els divuit anys, els feia pel novembre, li vaig dir: "Avi, em vull treure el carnet de conduir", "Sí, sí". (...) A la meua germana [quan es va casar] li van donar uns diners, el meu pare li va donar, i li va costar molt perquè era l'avi el que..., el que d'allò [controlava els diners]. (...) El meu pare no tenia, era l'avi el que ho feia tot».²⁵

Igualment, l'amo estava per sobre del fill hereu pel que fa a l'exploració del patrimoni del mas. Per això, tot i que el fill fos una persona adulta i pogués tenir un punt de vista diferent en relació amb la gestió del mas, no podia decidir en contra de la voluntat del pare i havia d'esperar la seva mort per introduir els canvis que considerés necessaris:

«Teníem una vinya, que la van fer el meu avi, el pare, no sé qui la varen fer. La vegada que vàrem collir vi, vàrem collir trenta-cinc càrregues de vi. Però jo, hi va haver anys que veia que no [anava bé], però el pare deia que sí, que era cosa bona. [Però era] una cosa anti..., antieconòmic!, en aquí aquest país. (...) El pare va voler [mantenir-la]. Jo, com que no volia... [conflictes], els hi dic, "va deixem-ho estar!" Perquè jo, com que ho feien, doncs mira, anar fent. I llavors, aquell any vinent, doncs va morir pel setembre [del seixanta-quatre], doncs aquell any, clar, encara vam collir el vi i l'any vinent ja hi havia fet pins».²⁶

Aquest sistema d'autoritat estava tan interioritzat que les persones que estaven sota l'amo o els pares, poques vegades es plantejaven actuar contra les seves decisions: «No podia queixar-me! Qualsevol... [es queixava]. Home, hi havia un respecte!».²⁷ Aquest respecte, que en certa manera anava associat al temor, feia que el cap de casa, sovint, fes complir les seves ordres o reprengués aquella persona que havia fet alguna cosa que no li agradava només amb la mirada. Com deia una informant, «el pare, que em recordi, no ens havia pegat mai, però amb una mirada en teníem prou».²⁸

²⁵ Dona, 61 anys, Aiguafreda.

²⁶ Home, 86 anys, Montseny, pagès.

²⁷ Dona, 69 anys, Viladrau, propietària.

²⁸ Dona, 59 anys, Arbúcies.

*«[El pare] li agradava de fer broma, però amb les seves bromes feia pensar tothom. Si en veia algun de parat, feia així [fa una expressió]. No deia res, només que fes així, amb una mirada... Ja sabia que allò no anava pas prou bé».*²⁹

La posició dominant de l'amo i tota l'estructura d'autoritat eren remarcades simbòlicament mitjançant una sèrie de comportaments que recordaven continuament la posició que cadascú ocupava en la jerarquia del mas: el lloc on seure a la taula o a l'escó davant la llar de foc, l'habitació on es dormia, el control de les claus, el tallar el pa, l'anar al mercat, etc.:

*«Doncs llavors, aquestes festes, gairebé sempre havia de seure [a taula] al costat de l'avi, perquè era la néta, la d'allò [pubilla]. I em presentaven la gent, i jo tenia una deferència diferent a les altres [germanes]. (...) És clar, llavors, quan a l'església, jo també sempre... La meua germana estava al costat dels pares, però jo casibé sempre havia d'anar amb la mà de l'avi».*³⁰

El mas montsenyenc no estava aïllat socialment, tot i ser una forma de poblament dispers i, sovint, haver-hi una distància considerable entre els masos veïns. És més, un mas sol no tenia sentit i, junt amb el veïnat, la parròquia i el poble, configuraven un entramat social indestruïble del qual cada mas n'era una part integrant. Sense tenir en compte aquesta articulació del mas amb els masos veïns, amb la parròquia, el poble i les viles i ciutats que actuaven com a centres comarcals i més enllà, no és possible explicar el sistema del mas al Montseny.

El veïnat, la parròquia i el poble eren el marc on s'articulaven les relacions quotidianes més enllà del mas, on s'obtenien i s'intercanviaven béns i serveis, on es mantenien les relacions de sociabilitat i de parentiu, on se celebraven festes i rituals. Un dels elements més característics de les relacions entre els masos, a banda de les relacions d'ajut en les tasques agrícoles, era la col·laboració dels veïns més immediats en els enterraments assumint el paper de cap o menador de dol. El menador de dol era la persona o persones —en alguns llocs eren un home i una dona— encarregada de substituir els familiars directes del difunt en tots aquells aspectes organitzatius de l'enterrament i el funeral: anar a avisar al fuster i al capellà, anar al davant del

²⁹ Dona, 81 anys, Arbúcies, masovera.

³⁰ Dona, 61 anys, Aiguafreda

dol, guardar la casa mentre la gent era a l'església, preparar el dinar, repartir les candeles a l'església, repartir els recordatoris, etc. Aquesta prestació, a més a més de ser una col·laboració real, també simbolitzava la necessitat de les relacions de veïnatge, d'integració de cada mas dins de la xarxa social àmplia, ja que ser cap de dol era una obligació que no es podia refusar, però també era un dret que no es podia negar al veí:

*«No era perquè ho fes voluntàriament, no; és perquè li tocava. I els altres es quedaven a fora, perquè si hi havia el veí era ell qui tenia el dret de fer-ho».*³¹

El mas constituïa la unitat bàsica de l'organització social i de les relacions socials. D'una banda, el mas determinava la pertinença social dels individus de manera que ningú que no fos membre d'un mas podia participar en els afers de la comunitat local. De l'altra, en relacions més enllà de la casa, la pertinença a un mas determinat condicionava el tracte entre les persones tant en l'àmbit local com fora d'ell. Les dimensions de la propietat, el fet de ser amo o masover i el prestigi social de la família determinaven l'estatus dels individus, el lloc que ocupaven dins la jerarquia social i el tipus de relació que havien de mantenir amb l'altra gent. La posició que ocupaven els masos dins la jerarquia local anava més enllà del veïnat i la parròquia, i es posava de manifest en les relacions comarcals i, fins i tot, extracomarcals, sobretot en el cas dels vincles comercials, laborals i matrimonials. En aquest sentit, el nom del mas jugava un paper essencial com a instrument d'identificació social dels seus membres. Els noms dels masos configuraven un catàleg de les unitats existents en l'àmbit comunitari, a través dels quals les persones eren classificades en la jerarquia social, econòmica i de prestigi. El simple fet de pronunciar el nom d'un mas suggeriria a la persona que el sentia una «fitxa» sobre el mas i la família que l'habitava amb una sèrie de dades sobre la propietat, la posició social i la història familiar.

La importància del mas com a unitat social de relació feia que, sovint, els vincles que s'establien entre les persones es desenvolupessin i s'interpretessin com a relacions entre masos i no entre individus. El mas era percebut com un tot que estava per sobre de les persones que l'integraven en cada moment i, per això, tant des del punt de vista dels mateixos membres d'un mas com de la resta de gent, es considerava que no eren les persones concretes

³¹ Home, 60 anys, St Esteve de Palautordera, propietari.

les que actuaven sinó els masos. El que importava d'una acció o d'una relació no era la persona que la protagonitzava en si mateixa, sinó el mas a què pertanyia.

La personificació del mas com a unitat social per damunt dels individus es feia evident en el sistema dels noms dels masos. Cada mas tenia un nom que s'usava per designar els seus habitants, la masia i el conjunt de la propietat. En aquest sentit, el nom del mas era un element clau en la construcció de la identitat dels individus, tant des del punt de vista d'ells mateixos com també de les persones d'altres masos. Un no era en Joan o la Maria, sinó en «Joan de Vilarmau» o la «Maria del Regàs», és a dir, del mas on vivia, tant fos de la família propietària com de la família de masovers. A més a més, a diferència d'altres indrets de Catalunya, sovint els masos rebien un nom propi sense la contracció «Can» o «Cal» al davant, que significa «casa d'en» i que està indicant que la casa pertany a una família o individu. Al contrari, el mas s'anomenava igual que una persona: «el Bellit», «la Vila» o «Vilarmau» i no «Can Bellit», «Can Vila» o «Can Vilarmau», destacant la personalitat pròpia del mas per sobre de les persones i les famílies que en formaven part en cada moment. Les persones i les famílies canviaven, per contra, el mas continuava en el temps per sobre de totes elles. Igualment, el nom del mas predominava per sobre dels cognoms dels seus membres. L'amo d'un mas no era en Josep Illa, sinó en Josep del Bellit (nom del mas). Fins i tot, hi havia vegades que les persones perdien el seu nom propi i el seu cognom per passar a ser conegudes només amb el nom del mas. Així, en «Crous» era l'amo d'aquest mas.

Una persona era denominada amb el nom del mas on havia nascut fins al moment de casar-se, quan passava a ser coneguda amb el nom del mas on entrava per matrimoni. Mentre que el nom del mas perdurava a través de les generacions, els noms propis i els cognoms canviaven. Així, la continuïtat en el nom del mas s'oposava a la manca de continuïtat del cognom, que podia variar quan hi havia pubilla. Però el nom del mas tenia tanta força que, fins i tot, fins a mitjan segle XIX, no era estrany que els homes que entraven en una casa per matrimoni amb una pubilla, canviessin el seu propi cognom pel de la seva muller quan coincidís amb el nom de la casa, o bé que els fills portessin primer el cognom matern primer i el patern segon.³²

³² «Vila és un cognom molt antic. Però és, diguéssim... hi va haver un avantpassat que no es deia Vila, es deia Sala. Es va casar amb una Vila (que era pubilla) i no sé per què els seus fills van continuar, en lloc de dir-se Sala-Vila es deien Vila-Sala». Home, 71 anys. Viladrau, propietari.

6. Unes relacions de producció

Com assenyalàvem més amunt, la desigualtat en l'accés i el control dels recursos productius era un factor bàsic de la dimensió social del mas. Les dades recollides ens mostren una gran diversitat socioeconòmica entre els masos, que es manifestava tant en diferències en els aspectes més estructurals (com ara la composició del grup residencial o les pràctiques matrimonials i successòries), com també en les formes de vida, les vivències i els records dels informants.

Una primera font de desigualtats entre els masos derivava de les dimensions de la propietat, que portava a distingir entre aquells masos que tenien «prou blat pel gasto» —és a dir, que produïen prou per mantenir els seus habitants—, de «les masies petites que no tenien el suficient tall per cada dia»³³ i havien d'anar a treballar a jornal, com succeïa als petits propietaris i masovers modestos:

*«A l'estiu em quedava bastant aquí [treballant al mas]. I a l'arribar l'hivern, [anava] a bosc. Perquè tenir tres vaques no et donaven pas prou».*³⁴

Però els masos del Montseny presentaven altres diferències resultants d'un sistema de producció que combinava tres formes d'explotació dels recursos productius: l'explotació directa del mas; la masoveria; i la contractació directa a jornal (especialment per als oficis relacionats amb les activitats forestals). Així, la divisió entre propietaris, masovers i jornalers era un tret bàsic de la societat del Montseny. Encara avui no només persisteixen aquestes formes de contractació, sinó que els masos i els mateixos habitants són classificats en funció de si són propietaris, masovers o jornalers.

6.1. Amos i masovers

La masoveria ha estat una de les formes d'accés als recursos i al treball més esteses al Montseny. Una part important dels masos no eren cultivats directament pels seus propietaris sinó mitjançant masovers. A Fogars de Monclús, per exemple, l'any 1880, la

³³ Home, 46 anys, Montseny, pàgès.

³⁴ Home, 67 anys, Arbúcies, masover.

meitat dels masos estaven ocupats per famílies que no n'eren les propietàries. Més recentment, segons les dades del cens agrari de 1982, un 44% de la superfície agrícola útil de tots els municipis del Montseny era explotada en règim de parceria o arrendament, proporció que arribava fins al 70% en alguns municipis. Així mateix, encara avui, la pregunta de si són masovers o amos és freqüent en les converses respecte a un mas.

Tot i que tots els contractes de masoveria presentaven uns trets comuns, la forma com es concretaven en cada mas variava segons de la mida de la propietat, els recursos disponibles, la conjuntura agrícola, la situació del masover, la situació econòmica del propietari, etc. Així, no era estrany que masoveries veïnes tinguessin tractes distints, que masoveries d'un mateix propietari es regissin per contractes diferents, o que una mateixa masoveria canviés els tractes segons la conjuntura:

*«Primer havia estat a mitges el bestiar. El bestiar a mitges i el demés un terç. Però després van dir [el masover] que no es podien guanyar la vida... I llavors vam dir, "Bueno, fem tot al terç"».*³⁵

En principi, la masoveria era una forma de parceria segons la qual el masover accedia a una casa, unes terres de conreu i a uns drets de pastures, mentre que el bosc quedava a càrrec del propietari. A canvi, el masover pagava una part de la collita que oscil·lava entre la meitat i una setena part dels productes (segons els productes, el tipus de terra i les conjuntures), amb l'excepció del cànem, del lli, la fruita i el bestiar que anaven a mitges.³⁶ Tot i que el pagament d'una quantitat fixa en diners es va anar generalitzant durant el segle XX, sobretot a partir dels anys 1950, ja apareixia en contractes de masoveria des del segle XVII, ja fos com a úni-

³⁵ Home, 71 anys, Viladrau, propietari.

³⁶ Per exemple, a la masoveria del Castell de Fluvià a St. Esteve de Palautordera, «todos los productos y beneficios que se obtengan se repartirán rigurosamente por mitad entre el parcero y el propietario sin excepción alguna, salvo los referentes a las gallinas. En igual forma se repartirán las pérdidas si desgraciadamente las hubiere». Contracte de masoveria del Castell de Fluvià (St. Esteve de Palautordera), entre Benet Adroer (propietari) i Josep Calls (masover). Document privat, Barcelona, 01.06.1905 (Arxiu patrimonial de Can Moix, St. Esteve de Palautordera). En canvi, al mas Terrers de la parròquia de Sta. Susanna, proper a l'anterior, l'any 1901, el masover havia de pagar al propietari: una quarta part de tots els grans, excepte dels collits a les terres artigades pel masover on pagava una cinquena part; la meitat del bestiar; dels productes de l'hort, tot el que es collia en verd era franc per al masover, però es pagava el quart del que es collia en sec; la fruita anava a mitges, a excepció de les castanyes i el raïm que eren per al masover; les patates eren franques per al consum familiar del masover, però si es venien aquest havia de pagar la quarta part a l'amo. Contracte de masoveria del mas Terrers (St. Pere de Vilamajor), entre Josep Davi (propietari) i Jaume Enric (masover). Document privat, St. Pere de Vilamajor, 01.05.1901 (Arxiu patrimonial de Can Moix, St. Esteve de Palautordera).

ca forma de pagament o bé en combinació amb la parceria.³⁷ El masover aportava habitualment els instruments de conreu. Igualment, els salaris i la manutenció de mossos i jornalers també anaven per compte del masover. El pagament d'una part de la collita o d'un arrendament fix en diners es complementava amb altres retribucions que, a banda del valor econòmic, tenien un fort component simbòlic com era el cas del lliurament a l'amo d'uns pollastres o unes gallines per Nadal:

*«Lo masover podrà criar fins a vint gallinas, sent estas propias del masover; però cada any en 24 de desembre deurà dit masover entregar al amo un parell de gallinas bonas y de recibo».*³⁸

Els contractes solien començar el primer d'agost i acostumaven a tenir una durada de quatre anys, renovables. Sovint també se signaven contractes indefinits que duraven mentre una de les dues parts no «despedia» l'altra amb un any o quinze mesos d'anticipació, segons els casos. La mort del masover o del propietari i la venda del mas també eren motius de cancel·lació del contracte.

La masoveria era un sistema d'explotació que portava unes relacions de classe a l'àmbit familiar que, en definitiva, amagava un sistema de classes socials i tendia a assegurar la fidelitat del masover revestint la relació d'explotació amb una relació fonamentada en lligams extraeconòmics. La contractació del masover implicava l'existència d'una confiança de l'amo envers el masover i a l'inrevés. Així, un masover comentava com la coneixença i confiança que l'amo tenia respecte al seu pare era el motiu que els hagués anat a buscar per ocupar la masoveria de la casa principal:

«L'amo diu [va dir]: "Haurieu de venir; vosaltres que fa tants anys que us conec. Jo ja vaig néixer que ja hi éreu vós, Miquel. Haurieu de venir". Posar-hi segons qui, llavors no els coneixes i has de tancar les portes. Perquè [a la casa] hi ha una porta que travessa amos i masovers [...] Està sempre oberta. Marxen i no es tanca. Aquella porta no es tanca mai. Nosaltres si marxem tanquem la

³⁷ L'any 1692, el masover del mas Vilarmau (Viladrau) pagava un arrendament de 162 lliures anuals. Contracte d'arrendament del mas Vilarmau de Viladrau, entre Bernat Mas i Rosa Vilarmau (propietaris) i Josep Estrany (masover). Notari Anton Cors; Vic, 03.03.1692 (Arxiu Episcopal de Vic, ACF 3030).

³⁸ Contracte de masoveria del mas Terrers (St. Pere de Vilamajor). Document privat; St. Pere de Vilamajor, 01.05.1901 (Arxiu patrimonial de can Moix, St. Esteve de Palautordera).

porta gran, la porta forana que diem els pagesos. I [els amos] ens passen i entren i surten, sempre per dins de casa. I passen els vaillets, passen les bicicletes cap a dintre. Sí, sempre ha sigut... Amos i masovers, sempre ha sigut com una família. Sí».³⁹

Les relacions entre els amos i els masovers de vegades prenen un caire de relacions paternofilials, que encobrí el seu caràcter econòmic. Així, els amos podien considerar-se responsables de la moral i el comportament dels seus masovers, demanant-los unes determinades creences i pràctiques religioses: «Missa cada festa. Si un masover no anava a missa ja podia marxar. Vaja, que si ho sabien, que no era d'anar a missa, ja no li arrendaven la casa».⁴⁰ En alguns casos, aquestes pràctiques es feien explícites en els mateixos contractes:

*«No podrá el parcero trabajar en los días festivos ni consentir que otros á sus órdenes lo hagan sin expreso consentimiento del propietario, salvo, empero, en aquellos casos de urgente necesidad en que la costumbre del país lo sanciona por estimarlo de suma conveniencia».*⁴¹

En el mateix sentit, els amos es podien responsabilitzar dels mateixos masovers quan aquests arribaven a vells i no es podien valer per ells mateixos i no tenien cap familiar que se n'encarregués. Però aquestes relacions familiars també tenien la contrapartida dels masovers, ja que havien de correspondre com si haguessin estat uns fills, fent-se també càrrec de l'amo, fins i tot quan aquest ja no ho era:

*«Però [l'amo] era un cas perdut. (...) Perquè tot s'ho va haver vendre, o li varen haver d'embargar tot, perquè això anava embargat. (...) I aquí, sent un home tant ric, en acabat venia a demanar caritat aquí a casa! I per Nadal, a l'hivern, quan hi havia la collita de la fruita i de la vianda, cada any, el pare, que ja no hi teníem res que veure però allò que et fa llàstima, agafava una panera gran i li posava mongetes, li posava patates, li posava fruita, i li enviaven pel recader cap a Barcelona: "Al menos que mengi aquestes festes", deia el pare».*⁴²

³⁹ Home, Arbúcies, 71 anys, masover.

⁴⁰ Home, 71 anys, Arbúcies, masover.

⁴¹ Contracte de masoveria del Castell de Fluvià (St. Esteve de Palautordera). Document privat, Barcelona, 01.06 1905 (Arxiu patrimonial de Can Moix, St. Esteve de Palautordera).

⁴² Dona, 81 anys, Arbúcies, masovera

Però la relació familista no s'expressava només en termes simbòlics. L'anàlisi de genealogies dels masos mostra, sovint, l'existència de lligams de parentiu entre amos i masovers. En aquest sentit, tant trobem casos on els amos triaven com a masovers parents seus, com altres on s'establien les relacions a través del matrimoni o el parentiu espiritual.⁴³ Aquest fet posa de manifest dues qüestions: d'una banda, l'existència d'un grup de propietaris i masovers entre els quals no existien grans diferències d'estatus socioeconòmic, de manera que el matrimoni i les relacions de parentiu entre ells eren possibles. De l'altra, que la concessió de la masoveria als parents podia funcionar com una estratègia d'instal·lació dels fills cabalers, amb la finalitat d'evitar un descens social molt pronunciat dels cabalers que no podien entrar per matrimoni en un altre mas:

*«Es casava un noi d'aquí [del mas] i no sabia on anar? Se collocava allà [a una masoveria del mas]. Clar, la terra, una cosa i una altra, no pagava res d'arrendament... [i ja podia viure]».*⁴⁴

De totes maneres, la institucionalització de les relacions entre amos i masovers en termes familiars no ha d'amagar-nos que ens trobem davant d'unes relacions de classe i d'uns mecanismes d'explotació de la força de treball. De fet, en els mateixos discursos orals, la visió idealitzada anterior de l'harmonia entre propietaris i masovers es contraposa al pagament de les parts de la collita, a l'existència de conflictes o tensions i també a una elevada mobilitat dels masovers. És cert que trobem masos on la mateixa nissaga de masovers es manté a través de les generacions. Però la majoria de vegades això no era així, i els masovers canviaven amb freqüència com a resultat de la manca d'entesa amb els amos, dels canvis en la capacitat de treball del grup o de la cerca de masos amb millors condicions. Així, per exemple, a l'Agustí (Tagamanent), amb una propietat de més de 200 ha, entre 1901 i 1960 hi hagué tres famílies de masovers. Un cas encara més accentuat és el del Bellit, també al Tagamanent i amb gairebé 300 ha, on entre 1901 i 1991 passaren set masovers diferents.

⁴³ Era el cas de Josep Estrany, pagès de Viladrau, casat amb Magdalena Vilarmau que, des de 1690, era masover del mas Vilarmau (Viladrau), propietat de la filla del germà de la seva muller. Posteriorment, el 1713, el seu fill Pere Estrany comprà el mas i en Josep continuà essent-ne el masover. També era el cas del contracte de masoveria que el 1893 signaren Pere Cervera (propietari) amb Manuel Giró i Prat i Petronila Cervera, el seu cunyat i la germana, per a conrear la casa i terres de Can Fortià al Montseny (Arxiu Patrimonial de Can Cervera).

⁴⁴ Home, 82 anys, el Brull, pagès.

Vist des del punt de vista dels masovers i no dels masos, les famílies de masovers anaven circulant per diferents masos, de manera que una persona podia canviar diverses vegades de masoveria al llarg de la seva vida. És el cas de la mestressa d'un mas de la zona alta del Montseny que ha viscut en quatre masos diferents, tres dels quals abans de casar-se als 25 anys.⁴⁵ O també el cas d'una dona, filla d'un mas d'Arbúcies, que va viure en quatre masos diferents fins als 21 anys en què, un cop casada, va anar a viure al poble: fins els 13 anys, can Tordera (Arbúcies), dels 13 als 15 anys, can Mora (Olzinelles), dels 15 als 17 anys can Morera (Vallgorgina) i dels 17 als 21 anys ca n' Hosta (Breda).⁴⁶

La imatge de la continuïtat dels llinatges dels amos contrasta amb la imatge de mobilitat dels masovers. Es tracta de dues dinàmiques diferents que, tot i oposar-se, es complementaven: una dinàmica de continuïtat dels propietaris, amb unes famílies que perduraven al llarg del temps; i una altra de discontinuïtat, corresponent als masovers i contractats, amb famílies inestables, que canviaven de casa en casa i amb fills que marxaven aviat de casa per poder treballar. Les famílies dels propietaris persistien al preu de fagocitar unes famílies que només podien subsistir dispersant els seus membres i mantenint-se dins d'una situació d'inestabilitat familiar. Així doncs, la continuïtat dels masos s'obtenia gràcies a la subordinació de tota una sèrie de persones al seu servei, des dels masovers fins als mossos i els jornalers. Tanmateix, això no sempre apareix més que parcialment en el discurs oral, construït des del present.

6.2. Mossos, minyones i pastors

Els mossos, com també era el cas de les minyones i dels pastors, eren persones contractades durant tot l'any que treballaven, menjaven i dormien al mas junt amb els membres de la família de pagesos propietaris o masovers. En general, la figura de mossos i minyones anava lligada als masos que, per les dimensions de l'explotació i l'estructura de la família, no tenien prou gent per cobrir la força de treball necessària per les tasques agroromaderes i domèstiques. En aquest sentit, mentre que en els masos més grans

⁴⁵ Dona, 81 anys, el Brull, mestressa.

⁴⁶ Dona, 59 anys, Arbúcies.

—fossin pagesos propietaris o masovers— la presència de mossos era permanent, en els masos de dimensions més modestes només es contractaven durant el temps en què es produïa aquest desequilibri: «[Hi havia els avis], el pare i la mare, i els altres quatre o cinc germans del pare, llavors, encara. Llavors no n'hi havia cap, de mosso. (...) [En van tenir] més tard. Quan els altres [els germans del pare] eren fora».⁴⁷ Per la seva banda, les minyones, a banda de aparèixer en casos de desequilibri demogràfic dins del mas, també les trobem en aquells masos de pagesos i d'hisendats que tenien capacitat econòmica per contractar servei domèstic.

Tot i que de vegades els mossos i les minyones eren persones solteres grans que ho havien fet tota la vida, el més freqüent era que fossin nois i noies joves que anaven a treballar durant uns anys, abans de casar-se. Sovint provenien d'altres masos de la comarca o de comarques veïnes, que estaven situats en indrets menys favorables o eren de dimensions reduïdes, i que no tenien prou terra per ocupar tots els fills i aquests havien de marxar a treballar fora del mas:

*«[Eren] de Sant Esteve, de Vilamajor, alguns venien de la Castanya, jo me'n recordo de Montseny d'amunt... Aquí a casa meva, com que érem molts germans, teníem minyones, i aquí les minyones venien totes de per aquí dalt, de la Castanya, jo me'n recordo de Montseny d'amunt... Però també que vivien en una casa de pagès o així. Clar, el noi es quedava a casa; la noia, si no es casava, què anava a fer? En aquell temps no hi havia fàbriques. Pues anava a fer de minyona».*⁴⁸

El fet de treballar, menjar i dormir conjuntament amb els membres del grup familiar feia que mossos i minyones fossin tractats «com un de casa».⁴⁹ En aquest sentit, l'autoritat que l'amo tenia sobre mossos i minyones era similar a la que podia tenir sobre els seus fills i filles, i afectava tant els aspectes relacionats amb el treball com també al seu comportament en general:

«Tenia un mosso i per la Festa Major de Muntanya hi ha un ball allà davant d'una casa, a Can Pau Torrent... (...) I el mosso va dir a l'amo a veure si el deixava anar a ballar a la nit. A la tarda, és

⁴⁷ Home, 86 anys, Montseny, pagès.

⁴⁸ Home, 60 anys, St. Esteve de Palautordera, propietari.

⁴⁹ Dona, St. Esteve de Palautordera, 70 anys, mestressa.

clar, va començar a ballar un xic amb una [noia], allà al moli Vell i, d'allò, van quedar que a la nit es trobarien a ballar a Can Pau Torrent. I li va dir [a l'amo] a veure si li deixava anar. I li va dir: "mira, si hi vols anar tu mateix, però demà, quan arribis, ja pots agafar la roba i marxar". I és clar, aquell noi no sabia on anar, tan de pressa. I mira, en lloc d'anar-se'n a ballar, cap a dormir!».⁵⁰

Tot i amb això, l'expressió «com un de casa» està indicant implícitament que, tot i viure al mas, mossos, pastors i minyones no «eren de casa» i, de fet, la distinció apareix de forma explícita quan convé evitar confusions:

«Dona: Deien que havien arribat a viure-hi [al mas] vint-i-dos [persones].

Home: Bueno, però no eren tots de la casa... Hi havia mossos, pastors, gent d'aquesta».⁵¹

Altres vegades en el relat sorgeixen les diferències de tracte que rebien els mossos, especialment als masos benestants: «[Els mossos menjaven] Separats. Això, quan ho sento a parlar, meçagondeu!, n'hi ha per fotre'ls-hi un cop de pala al cap. Home!».⁵² «Allavors tenien dones de fer feina i mossos. Perquè la part del darrera era allà on dormien els mossos».⁵³ Aquesta distinció en el tracte recordava, per si en quedava cap dubte, la diferència entre «ser de» i «viure a» la casa.

6.3. Els bosquerols i els jornalers

La darrera figura que apareix en el sistema d'explotació dels masos és la dels jornalers, que eren contractats per algunes tasques agrícoles com ara la sega dels cereals però sobretot per les feines del bosc. Com hem assenyalat anteriorment, una part molt important del patrimoni dels masos era el bosc i, tot i que en la majoria de casos no arribà a substituir l'agricultura i la ramaderia com a base de l'economia dels masos, constituïa una font de recursos fonamental per als habitants del Montseny, sobretot durant el segle XIX i la primera meitat del segle XX. Això era així es-

⁵⁰ Home, 71 anys, Arbúcies, masover.

⁵¹ Home i dona, 82 i 81 anys, el Brull, pagès i mestressa.

⁵² Home, 86 anys, Montseny, pagès.

⁵³ Dona, 81 anys, St. Celoni, propietària.

pecialment en el cas dels propietaris de diversos masos, ja que en els contractes de masoveria el bosc quedava en mans de l'amo:

*«No, el bosc no [el portaven els masovers]. Lo que feien els masovers de vegades, quan hi havia poca feina al camp, era treballar al bosc. Llavors si treballaven al bosc se'ls hi pagava una quantitat (...). Llavors estaven a jornal, per dir-ho d'alguna manera. Però els boscos no. S'havia administrat tot des d'aquí [des de casa de l'amo] sempre. Els boscos, el carbó que es feia abans, tot això ho portaven la meua família. O sigui els masos normalment (...) administraven els conreus».*⁵⁴

A diferència de l'agricultura i la ramaderia que funcionaven sobretot a partir de la força de treball de la gent del mas, l'explotació forestal depenia de la contractació de jornalers o de la cessió de la seva explotació a empresaris forestals. Tant en el cas que l'explotació del bosc la fes directament el propietari com quan la cedia a empresaris forestals, es contractava una colla de bosquerols que s'encarregaven de fer les diferents feines (tallar llenya, fer carbó, netejar el bosc, pelar sureres, fer rodells, etc.).⁵⁵ Habitualment es tractava de treballs a preu fet, amb llargues jornades de treball i, molt sovint, a càrrec de colles de treballadors que vivien en cabanes durant setmanes enmig del bosc, lluny de les seves cases.

Però el treball forestal no requeria treballadors durant tot l'any. Al contrari, era una activitat que es desenvolupava a temporades, sobretot durant l'hivern. Aquest fet permetia que una part important dels treballadors del bosc que necessitaven els masos amb grans superfícies forestals procedissin dels mateixos masos, ja que les feines a bosc coincidien amb les èpoques de menys feina a l'agricultura. En aquest sentit, l'existència d'un nombre important de masos petits, que no produïen el suficient per mantenir els seus habitants i que es veïen obligats a anar a jornal, era un element essencial l'explotació forestal.

«Aquestes cases tan petites, quan havien donat la part a l'amo, ja no els hi quedava per passar l'any, per menjar ells, i havien de comprar molta cosa. Però anaven a jornal molts. Ara, el jornal sí, allò era net. Allò quedava tot per tu. No havies pas de donar res a l'amo. (...) I, mira, anaven sempre a treballar bosc. Allò, que

⁵⁴ Horne, 60 anys. St. Esteve de Palautordera, propietari.

⁵⁵ Sobre els treballadors del bosc al Montseny, vegeu Zamorano (2000).

collien una mica, que plantaven una mica per anar menjant i feien jornals a bosc».⁵⁶

Així, els masos més modestos, fossin pagesos propietaris o masovers, proporcionaven la força de treball que requerien els grans masos forestals durant la temporada d'hivern i absorbien la força de treball i els costos de manutenció d'aquesta la resta de l'any. En aquest sentit, l'existència d'un nombre considerable de masos de dimensions reduïdes, constituïa un mecanisme per fixar part de la força de treball necessària per a l'explotació forestal dels grans masos.

Tot i amb això, els treballadors dels masos i dels pobles del Montseny no cobrien tota la força de treball necessària. Per això, era imprescindible contractar temporers provinents d'altres indrets i que han quedat en la memòria de la gent: els cerdans, els tortosins i, després de la Guerra civil, els andalusos i els murcians. En aquests casos, de vegades, s'instal·laven famílies senceres a les barraques, en condicions higièniques i alimentàries força precàries. Sovint era l'amo del bosc el qui els proporcionava el menjar, descomptant-los-el després del que els pagava per la feina feta:

«Devien anar a tant la càrrega. Però és que, a més a més, durant tot l'hivern, que els hi portava el menjar, l'avi ho apuntava a les llibretes. O sigui, per exemple, doncs, un sac de mongetes, un sac que podia ser de cinc quilos o... O del que sigui, de cigrons. Després, un bot de vi, per dir algo, no? Després pa, farina... O sigui, les primeres necessitats (...) Però quan passaven comptes, quan per exemple al cap del mes, o quan l'home deïa... "Hauríem de passar contes, si us sembla bé..." L'home pujava al vespre o una tarda, pujava, s'assentaven allà a la taula i l'avi li anava dient: "Mira, tal dia...". Estava tot apuntat, tot, tot, tot. "Això, tot plegat, puja tant...". No ho sé, vint-i-cinc pessetes, que potser és molt, no ho sé. Llavors deïa: "...i trenta que us en donc del mes... Doncs us donc un duro", que era lo que d'allò [quedava]».⁵⁷

7. Un món que ha desaparegut

Al llarg d'aquestes pàgines i guiats per la memòria dels informants, hem vist com era la vida als masos del Montseny. Els

⁵⁶ Home, 55 anys, Montseny.

⁵⁷ Dona, 61 anys, Aiguafreda.

habitants dels masos, a partir de la seva pròpia experiència i del contrast amb el present, han anat dibuixant una imatge contradictòria del passat, a vegades idealitzada i a vegades plena de duresa i misèria. Es tracta, però, d'un món que ha desaparegut o del qual només queden els darrers representants. Com deia un informant: «Està fotut, el dia que ens morim nosaltres...».⁵⁸ Si bé aquest discurs el fan sobretot les persones de més edat, també l'expressen els pagesos més joves amb un to de nostàlgia i amargor:

*«Però clar, això vindrà un moment que s'acabaran els pagesos i s'acabarà aquesta manera de fer. És una mica fotut que la nostra manera de viure, doncs, també desaparegui».*⁵⁹

En els darrers quaranta anys el Montseny ha experimentat profunds canvis que afecten el mas i la gent que hi viu. Un dels elements més evidents del canvi en els masos és la desaparició de l'agricultura i la ramaderia com a principals activitats econòmiques o, quan continuen, la seva radical transformació: «És que ara no hem de parlar de masies ni de masos ni de res, hem de parlar d'autèntiques fàbriques. El que produeix porcs són fàbriques».⁶⁰ En aquest sentit, el nombre d'explotacions agrícoles dels pobles del Montseny ha disminuït considerablement els darrers quaranta anys. Segons els censos agraris, entre 1962 i 1999 s'han perdut 3.646 explotacions i 19.766 ha, el que representa la desaparició de nou de cada deu explotacions i d'una de cada tres hectàrees censades. Només aquells masos amb una major superfície de conreu i de bosc i els situats en els llocs més accessibles són els que han optat per les estratègies productives d'una agricultura i una ramaderia industrial, encarada totalment a la demanda del mercat. A més a més, en molts casos, aquestes activitats es combinen amb altres com ara el turisme o el treball assalariat d'alguns dels membres del mas.

Com a conseqüència d'això, s'ha produït un procés d'abandonament dels masos més mal situats i de canvi cap a activitats del sector serveis —restaurants, segones residències, cases de colònies, etc.— que s'han convertit en l'activitat econòmica més pròspera del Montseny. L'increment del turisme, que es basa en l'explotació d'uns altres recursos del Montseny que fins ara

⁵⁸ Home, 53 anys. El Brull, pagès.

⁵⁹ Home, 46 anys, St. Esteve de Palautordera, pagès.

⁶⁰ Home, 46 anys, St. Esteve de Palautordera, pagès.

no havien estat considerats —el paisatge i una forma de vida rural idealitzada— ha suposat un canvi d'ús per als masos. Amb l'excepció dels masos d'alta muntanya en sectors aïllats i menys comunicats, molts dels masos que havien estat abandonats no estan buits i han estat llogats o venuts a persones de fora, ja sigui per fer-hi una residència de caps de setmana o per dedicar-se a d'altres activitats. Actualment, però, la majoria dels propietaris no desitgen vendre els masos sinó que prefereixen llogar-los, ja que això suposa una font d'ingressos important. Com molt bé ens explicava un informant:

*«Ara de moment està una mica al revés, això [dels masos]. De les cases et donen més perquè les tens llogades, i el bosc en aquest moment no dona. Així com abans els masovers no et donaven res... [de la casa], ara el bosc, res, estem en un moment fatal. En canvi, les cases, pues, bueno, llogades... [en treus un rendiment]».*⁶¹

Sorgeix, així, una nova ocupació dels masos que un informant va qualificar com la dels «nous masovers», que substitueixen els «vells masovers» que, d'altra banda, ja no es troben. Als pagesos ja no els surt a compte d'arrendar una masoveria per l'agricultura i la gent prefereixen viure als pobles per desenvolupar altres activitats econòmiques. En aquest sentit, els grans propietaris forasters s'han trobat que no tenen gent que els vigili la propietat i tingui cura la casa per anar-hi els caps de setmana i durant les vacances. Per això, es produeix una situació impensable en el passat en què els amos han de deixar franca la casa i fins i tot pagar alguna quantitat als masovers perquè facin de vigilants.

Així, en contraposició a la imatge d'un passat on els masos estaven permanentment plens de gent, en sorgeix una altra totalment diferent: masos abandonats i enrunats; altres que estan ocupats temporalment els caps de setmana i les vacances;⁶² i altres que s'han anat buidat i en els quals només hi queda una o dues persones grans, a la mort de les quals la casa tancarà.⁶³

⁶¹ Home, 71 anys, Viladrau, propietari.

⁶² Segons les dades del Parc Natural referides a l'any 2000, dels 767 masos censats dins del perímetre del Parc, n'hi havia 237 (un 31%) habitats de forma permanent, 243 (un 32%) ocupades de forma discontinua (sobretot segones residències), i la resta estaven deshabitats o en runes.

⁶³ En aquest sentit s'expressava un amo que veia la fi del seu mas després de gairebé 500 anys d'estar ocupat per la mateixa família: «No pot continuar de cap manera. Continuarà mentres hi som, hi serem nosaltres dos [el matrimoni]. El dia que ens en anem nosaltres dos... Adios tartrana!» Home, 82 anys, el Brull, pagès.

Si comparem les dades de residència del municipi de Fogars de Monclús de 1955 i 1996, podem observar com s'ha produït una forta reducció de les dimensions i de l'estructura dels grups residencials. Així, la mitjana de persones per grup residencial va baixar de 4,9 persones per llar el 1955 a 3,1 el 1996. D'una banda, més de la meitat de les llars estan integrades només per una o dues persones. D'altra banda, l'any 1996, en un 25,7% de les llars del municipi només hi vivia una persona, en comparació amb el 1,1% de 1955. Igualment, el 1996, el nombre de llars ocupades per una parella sense fills (moltes d'elles integrades per persones grans els fills dels quals ja havien abandonat la llar paterna) representaven el 19,8% de les llars (davant d'un 5,7% el 1955), arribant a superar en nombre a les formades per una parella amb fills. Finalment, les llars amb formes complexes (tipus 4 i 5) va reduir-se fins el 19,8% del total de les llars el 1996 en comparació amb el 36,8% de 1955. En relació amb aquesta darrera dada cal advertir que, a partir dels anys 1970, es va anar estenent un nou model de residència en aquells masos on la permanència dels fills assegura la continuïtat del mas. Es tracta de situacions en què l'hereu, en casar-se, opta per viure de forma més o menys independent dels seus pares dins del mateix mas, construint un habitatge separat en el mateix edifici o algun altre edifici del mas o bé aprofitant les antigues cases dels amos o dels masovers:

«Els meus pares ara viuen en aquí i nosaltres vivim en un costat. Vull dir, vivim junts però vivim separats. Tenim intimitat o com vulguis dir-ho. Es més... Val més, si es pot, viure aixins, no?»⁶⁴

La població dels municipis del Parc Natural ha experimentat un fort creixement passant de 20.554 persones el 1900 a 57.447 l'any 2001, tot i que només 931 persones vivien a l'interior del Parc (672 el 1992). En realitat, doncs, no podem parlar d'un procés de despoblament del Montseny, car el massís no havia estat mai tan ple entre habitants propis, segones residències o visitants, sinó d'un procés de canvi econòmic i de relacions entre l'home i el medi. La muntanya —però en l'actualitat els seus paisatges i la seva bellesa, sobretot— continua sent una font econòmica bàsica per la supervivència dels seus habitants, però el manteniment de la població té molt a veure amb l'ajuda pública que suposa la gestió del parc natural. I aquest canvi de perspectiva té notables

⁶⁴ Home, 46 anys, St. Esteve de Palautordera, pagès

influències fins i tot en la configuració del paisatge, car aquest paisatge s'està homogeneïtzant com a conseqüència de l'abandonament de l'agricultura, la ramaderia i l'explotació forestal. Això implica no sols un creixement de la massa forestal, sinó també l'abandonament d'una part del patrimoni etnològic de la muntanya: camins, cultius, sistemes de regadiu, corrals, etc., elements que van transformant-se en d'altres de nou adequats als nous usos de la muntanya.

A inicis del segle XXI, el mas segueix la seva trajectòria, profundament transformat, però en continuïtat amb un llarg passat. Encara avui, malgrat les profundes transformacions que està experimentant la societat rural i malgrat que les cases hagin perdut força com a forma d'organització social, la figura dels masos al Montseny segueix sent bàsica simbòlicament, paisatgística i social. Per això, l'estudi sobre la casa i l'organització familiar és fonamental en una recerca etnològica i històrica d'una zona com el Montseny, car permet interrelacionar diversos aspectes com les bases productives, l'adaptació ecològica, l'explotació agrícola i ramadera, les formes d'organització familiar i transmissió de la propietat, la forma tipològica de l'habitatge o els elements simbòlics de la cultura.

És evident que amb el nostre treball, el que pretenem, a més d'aportar nous elements de coneixement, és oferir noves claus en el procés de reflexió sobre el futur del patrimoni cultural de la muntanya, en un moment especialment important, no tan sols pel fet que s'estigui plantejant l'inici de les tasques de revisió del Pla especial del Parc Natural del Montseny, sinó també perquè aquest treball pot contribuir a fer que el procés de terciarització, en el qual es troba immers el Montseny, es reconduïxi cap a un model més vinculat amb el territori, cosa que també ajudarà a protegir el seu patrimoni etnològic.

Ferran Estrada

Xavier Roigé

*Departament d'Antropologia Social
de la Universitat de Barcelona*

Referències Bibliogràfiques

BERKNER, L.K. (1975): «The Use and Misuse of Census Data for the Historical Analysis of Family Structure». Dins *Journal of Interdisciplinary History*, 5(4):721-738.

BRETON, F. (1991): «El territori del mas en el Montseny». Dins *Aixa. Revista anual de la Gabella*, Museu etnològic del Montseny, 5: 29-64.

65

CONGOST, R. (2003): «La Catalunya del mas, és a dir, la Catalunya vella». Dins CONGOST, R.; JOVER, G.; BIAGIOLI, G. (eds.) *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània: Masos, Possessions, Poderi*, pàg. 19-36. Girona: CCG edicions; Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

CONGOST, R.; FERRER, LI.; SAGUER, E. (2003): «Transformacions en el sistema de mas i en el paisatge agrari contemporanis (1800-1950)». Dins CONGOST, R.; JOVER, G.; BIAGIOLI, G. (eds.) *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània: Masos, Possessions, Poderi*, pàg. 97-123. Girona: CCG edicions; Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

FINE-SOURIAC, A. (1977): «La famille-souche pyrénéenne au XIX siècle: quelques réflexions de méthode». Dins *Annales ESC*, 32(3):478-487.

FONT, G. ; MATEU, J. ; PUJADAS, S. (2002): *Torderades i eixuts. Els usos tradicionals de l'aigua al Montseny*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

LLOBET, S. (1990) [1947]: *El medi i la vida al Montseny: Estudi geogràfic*. Granollers: Museu de Granollers [traducció catalana de l'original *El medio y la vida en el Montseny*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas].

LLUCH, R.; MALLORQUÍ, E. (2003): «Els masos a l'època medieval. Orígens i evolució». Dins CONGOST, R.; JOVER, G.; BIAGIOLI, G. (eds.), *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània: Masos, Possessions, Poderi*, pàg. 37-64. Girona: CCG edicions; Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

PLADEVALL, A. (1986): «Rodalia i consuetud de la parròquia de Sant Martí de Viladrau». Dins *Monografies del Montseny*, 1. Viladrau.

RUEDA, J.; TURA, J.(2003): «Ocupació humana i transformacions del paisatge del Montseny». Dins: *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis de Granollers 2002*. Granollers: Associació Cultural de Granollers.

VIAZZO, P.P. (1989): *Upland communities*. Cambridge: Cambridge University Press.

VILÀ VALENTÍ, J. (1973): *El món rural a Catalunya*. Barcelona: Curial.

ZAMORANO, R. (2000): *El sindicalisme forestal: els roders*. Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, La Gabella.